

TAINA MORȚII ÎN SPIRITUALITATEA ORTODOXĂ

Pr. Prof. Dr. Ioan C. TEȘU

Simbolul de credință niceo-contantinopolitan prezintă, într-o formă sintetică, învățătura creștină referitoare la lumea creată de Dumnezeu din iubire și la om, rege și coroană a creației, la căile și mijloacele prin care acesta își dobândește mântuirea, prin Hristos, în Duhul Sfânt, ca membru al Bisericii.

Învățăturile proclamate în Crez la cele două Sinoade Ecumenice își găsesc fundamentare în adevărurile revelate în Sfânta Scriptură, sunt dezvoltate și explicitate în cadrul Sfintei Tradiții, în mod special în scrierile Sfinților Părinților și ale scriitorilor bisericești.

Una dintre aceste învățături, asupra căreia ne vom apleca în cele ce urmează, o constituie cea referitoare la experiența morții, ca realitate ultimă a vieții fizice, la stările care o preced și pe care le inaugurează, la felurile și atitudinile în fața ei, dar mai ales la sensul acesteia.

Explorarea învățăturii Părinților duhovnicești ai credinței ortodoxe referitoare la moarte, ne va conduce la o adâncă reflecție asupra experiențelor ultime ale vieții acesteia, lumești și trecătoare. Pe de o parte, ne va descoperi și ne va face cunoscute „taine” la care mintea puținor oameni a fost ridicată, iar pe de altă parte, va naște în suflet dorința de „răscumpărare” a timpului pierdut departe de Dumnezeu, în păcate și în patimi, de schimbare și îmbunătățire a vieții, prin pocăință, din perspectiva primirii unui „sfârșit creștinesc, fără durere, neînfruntat, în pace” și a oferirii unui „răspuns bun la Înfricoșătoarea Judecată, a lui Hristos”.

Moartea – taină a vieții

Credința răsăriteană are un profund caracter apofatic. Multe dintre adevărurile ei fundamentale sunt împodobite cu acest caracter de „taină”. Dumnezeu este „Taina” supraființială negrăită, iar omul,

creația Sa cea mai de preț, este o reflecție a Tainei divine. Legătura dintre ei este una tainică; viața însăși este o taină cu multe necunoscute, după cum și modul încheierii ei este o taină. Lumea pe care Dumnezeu i-a oferit-o omului, ca mediu al desăvârșirii morale, ascunde încă în ea multe enigme, iar durata timpului primit de om pentru a da răspuns la chemarea iubitoare a Părintelui său Ceresc este un mister.

Dintre toate aceste realități, moartea are caracterul de taină complexă și aceasta din mai multe motive.

În primul rând, pentru că omul, atât timp cât trăiește, nu o poate cunoaște dinlăuntrul ei, ci doar din afara experiențelor sale sufletești, din constatare. O vede la alții, își face o impresie subiectivă despre ea, dar rațiunile ultime ale acesteia nu le va cunoaște decât atunci când o va trăi personal, atunci când el însuși va gusta din „cupa” ei. Pe baza experienței universale, își alcătuieste o sumă de reprezentări asupra ei, pornind de la aprofundarea cauzelor acesteia, observându-i felurile, modurile, și căutând să-și anticipeze atitudinea în fața ei, dar mai ales căutând să îi pătrundă sensul ei adânc. Și din acest punct de vedere, un spirit moral fin poate observa cu multă ușurință că omul contemporan, trăind într-o lume în care este căutată preferențial plăcerea, printr-o fugă de tot ceea ce înseamnă durere, săvârșește o greșală capitală: se leagă de lumea prezentă și de plăcerile ei, caută, cu frenezie, să trăiască viața prezentă, să îi afle și să îi simtă plăcerile amăgitoare, până în ultimele fibre ale existenței sale și prin toți porii. Însă, mai devreme sau mai târziu, în cel mai rău caz, în clipele ultime ale vieții sale, va realiza efectul veșnic al greșelii făcute, își va da seama că, în mod eronat, a inversat perspectiva asupra veșniciei. Omul de astăzi caută să-și trăiască viața prezentă cât mai intens, dorește să guste cât mai multe dintre plăcerile ei, dacă nu din toate, negândindu-se prea mult la o posibilă viață viitoare. Iar când ajunge spre limita existenței sale fizice, își dă seama că amintirile pe care i le-au provocat plăcerile sunt amare și îl osândesc. Cel mai adesea ignorant în materie de viață duhovnicească autentică, dar profund ancorat în lumea materială, omul contemporan vrea să trăiască din plin, cu întreaga sa ființă, viața aceasta, dar la capătul ei, de multe ori, ajunge să constate că a trăit-o greșit și, în acest fel, și-a epuizat nu doar viața prezentă, ci a pierdut-o și pe cea viitoare și fericită. El vrea să o dobândească pe

aceasta, concretă, dar modul în care o face – păcătos și pătimaș – îl face să le piardă pe amândouă.

Omul duhovnicesc însă, nelipindu-se exclusiv de lumea și de viața prezentă, trăiește în așteptarea și pregătirea vieții viitoare, ostentându-se să își adune fapte vrednice de răsplata veșnică. El nu se alipește exclusiv de realitățile lumii prezente, ci trăiește din perspectiva lumii și a vieții viitoare. Lumea însăși, mediu și loc al exersării spirituale, trebuie să devină pentru el, scară către Împărăția Cerurilor, iar timpul vieții prezente interval al dobândirii veșniciei.

Prin urmare, tot cel care dorește să se mântuiască trebuie să inverseze perspectiva: să trăiască nu prin prisma vieții prezente, pentru că s-ar putea să o piardă și pe cea viitoare, ci cu dorința câștigării vieții veșnice și viitoare și atunci va ști să și-o conformeze și pe aceasta, prezentă. Vrând însă să o câștige pe cea viitoare, va reuși să o folosească și pe aceasta, scurtă și trecătoare, într-un mod duhovnicesc și, astfel, le va dobândi pe amândouă spre fericirea veșnică, nu spre plăcere aparentă și efemeră.

Moartea este, apoi, o taină, pentru că niciodată nu știm cum va încheia această viață: mai devreme sau mai târziu, prin mai multă sau mai puțină suferință. Nu cunoaștem nici clipa sosirii ei, deși o așteptăm și o anticipăm, nici locul în care ea ne va afla. Nu știm dacă va încheia blând sau violent viața, ușor sau prin ieșirea cu greu a sufletului. Toate aceste necunoscute îi amplifică morții caracterul de „taină”.

Dar, mai ales, ea este un mister prin ceea ce urmează după ea, prin ceea ce ea inaugurează. Credincioși și necredincioși, toți oamenii se întrebă adesea dacă mai urmează ceva după ea și, dacă da, ce este acel „ceva”? O nouă lume? Asemănătoare sau cât de diferită de lumea și viața pe care ea le încheie? Dar, mai ales, care sunt criteriile sau condițiile intrării în acestea. Este oare moartea o prăpastie adâncă, pe care ființa umană o trece unilateral, doar într-o singură direcție, spre tărâmul de „dincolo”. Este ea asemenea unui zid impenetrabil care pune capăt lamentabil unei vieți umane și dincolo de care nu mai există nimic, un vid existențial?

Spiritualitatea ortodoxă, fundamentată pe revelație și pe mărturiile duhovnicești bimilenare, îl încredințează pe om că moartea nu este un *fiasco*, un eșec, dincolo de care nu este decât neființă, ci moartea este asemenea unei porți largi, prin care omul pășește

într-o altă viață și o altă lume, fericită sau tristă, pe măsura faptelor sale în lumea și în viața lumească, de unde și responsabilitatea față de existența prezentă.

Viața omului poate fi asemănată cu o linie dreaptă. Ea vine dintr-un infinit și acela este preștiința lui Dumnezeu. Are un punct zero, care este clipa nașterii ființei umane sau momentul venirii sale la lumina vieții și a lumii. De aici pornește un segment de dreaptă, mai scurt sau mai lung, reprezentând viața lumească a omului, iar acest segment se prelungește la infinit. Foarte interesant este faptul că, deși acest segment de dreaptă, viața umană, este infinit mai mic decât veșnicia din care începe, el este capital, prelungindu-se într-o veșnicie fericită sau tristă. Pentru cei ce au trăit din perspectiva vieții veșnice, acest infinit va însemna o supra-existență, în comuniune veșnică cu Dumnezeu; pentru cei ce au uzurpat viața în trup și în lume, ea va conduce la o subviețuire, sub existență, în zonele inferioare și tenebroase ale veșniciei celei triste, în chinurile împărăției întunericului și ale slujitorilor lui.

Moartea este afectul culminant, lege a firii, imposibil de evitat fizic, pentru noi, oamenii. Însă unul din paradoxurile ei, în concepția creștină, este acela că, deși nu poate fi înlăturată, ea poate fi mult depășită, devenind cale către o viață mult mai înaltă decât cea căreia ea i-a pus sfârșit. Ea poate fi depășită în plan duhovnicesc. Învățătura ortodoxă dă, din acest punct de vedere, semnificație morții în legătură cu viața veșnică. Adevărata finalitate a vieții în lume este începutul unei alte vieți, mai înalte. Acolo unde se sfârșește viața pământească începe cea veșnică; acolo unde se încheie evoluția noastră în această lume trecătoare începe viețuirea noastră în lumea cea nepieritoare. Sensul creștin al vieții acesteia este de a fi loc și a conduce spre adevărata viață, după cum semnificația lumii acesteia este aceea de a fi treaptă spre lumea viitoare¹.

Lipsită de o astfel de înțelegere, considerată o sumă a unor momente fără o adevărată finalitate pozitivă, un eșec al ființării noastre, un deznodământ tragic, viața însăși pare lipsită de adevărată semnificație, un complex de încercări, neazuri și suferințe, care însă pentru nevoitorul creștin au o adâncă semnificație în plan duhovnicesc

¹ Ioan C. Teșu, *Virtuțile creștine, cărări spre fericirea veșnică*, Editura Trinitas a Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, 2001, p. 91.

și din perspectiva mântuirii. Înțeleasă duhovnicește, ca un timp al desăvârșirii, viața prezentă devine anticipare a vieții veșnice, iar intrarea în aceasta o face moartea. Moartea este așteptată atunci cu seninătate și responsabilitate, cu nădejde și credință statornică și devine factor pozitiv, dătător de viață².

Cauza ultimă și originea morții

Întreaga credință creștină socotește ca adevăr de nezdruncinat convingerea că adevărata și ultima cauză a morții o constituie păcatul strămoșesc, voința liberă a primilor oameni, care a condus spre săvârșirea lui.

Creându-l pe om din iubire infinită, Dumnezeu nu l-a creat pe acesta spre suferință și moarte, ci spre viața veșnică și fericită, însă primii oameni, urmând îndemnul cel rău al diavolului, au preferat vieții moartea, fericirii, suferința și durerea, fie ele chiar și trecătoare și încheindu-se în această lume. Un text, am putea spune „clasic”, în argumentarea acestui adevăr creștin ni-l oferă Sfântul Grigorie Palama: „Dumnezeu n-a făcut moartea, după cum s-a scris (Prov. 1, 8), ba chiar a împiedicat-o să apară, pe cât trebuia și cât era cu dreptate să o împiedice de la cei făcuți de El cu voie liberă. Căci a dat mai înainte un sfat pricinuitor de nemurire și o poruncă prin care asigura de mai înainte sfatul Său de viață făcător. Căci a vestit de mai înainte în chip vădit și a amenințat, declarând că nesocotirea poruncii care dă viață va fi moartea. Aceasta, ca să fie păziți de experiența morții, fie prin dragoste, fie prin cunoștință, fie prin frică”³.

Sfântul Vasile cel Mare subliniază același lucru, arătând că „nu Dumnezeu a creat moartea, ci noi, prin voința noastră rea, am atras-o asupra noastră. Pentru pricinile de mai sus, Dumnezeu a îngăduit desfacerea trupului ca să nu se păstreze pentru noi nemuritoare boala, întocmai ca un olar care nu vrea să bage un vas

² *Ibidem.*

³ Sfântul Grigorie Palama, *150 capete despre cunoștința naturală, despre cunoașterea lui Dumnezeu, despre viața morală și despre făptuire*, în *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*, volumul VII, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1977, p. 451.

stricat înainte de a îndrepta, prin refacerea lui, stricăciunea pe care o are”⁴.

Sfântul Grigorie Palama, spunând că Dumnezeu a împiedicat și a întârziat instalarea morții în firea umană, constată că, de fapt, viața este o succesiune de morți parțiale, ce debutează în însăși clipa nașterii omului. Iar morțile acestea parțiale se numesc: copilărie, adolescență, maturitate, senectute, lor adăugându-li-se alte numeroase morți simbolice, pe care omul le experimentează pe parcursul vieții sale⁵. Din cauza păcatului, adaugă Sfântul Grigorie, „protopărinții aveau să ajungă la moarte, precum ne așteaptă aceasta și pe noi, care trăim încă. Trupul nostru s-a făcut muritor. Aceasta este ca o moarte îndelungată, mai bine zis ca nenumărate morți, una urmând alteia, până ce vom ajunge toți la moartea cea una și ultimă și care dăinuiește. Căci ne naștem și spre stricăciune: și apărând în viață, ne destrămăm, până ce vom înceta să fim. Niciodată nu suntem cu adevărat aceiași, chiar dacă părem să fim celor ce nu iau aminte”⁶.

Meditarea asupra episodului căderii în păcat a protopărinților, așa cum este el descris în cartea *Genezei*, ne prilejuiește sublinierea mai multor adevăruri legate de aceasta. Mai întâi, s-a produs moartea spirituală sau sufletească a omului, prin săvârșirea păcatului neascultării, ceea ce a dus la ruperea și îndepărtarea lui de Dumnezeu. Iar aceasta exclusiv din cauza omului, nu a fost dorită, ci doar îngăduită de Dumnezeu pentru a nu știrbi libertatea cu care l-a înzestrat pe om, prin creație; ea s-a aflat la alegerea liberă a omului.

De la suflet, ea s-a prelungit apoi asupra trupului. Moartea devine astfel cauză și a morții trupesti sau fizice, iar aceasta a stat doar în alegerea lui Dumnezeu. Ea a fost aleasă și rânduită de Dumnezeu, iconomic, ca o stavilă sau o piedică în calea păcatului și a lărgirii sale, în calea înveșnicirii lui. Referatul biblic arată că,

⁴ Sfântul Vasile cel Mare, *Omilii și cuvântări. Omilia a XVII-a, I*, traducere și note de Pr. Prof. Dumitru Fecioru, în colecția „Părinți și scriitori bisericești”, nr. 17, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1986, p. 443.

⁵ Moartea și învierea omului, împreună cu Hristos, prin Sfânta Taină a Botezului; moartea prin păcate și renașterea prin pocăință etc.

⁶ Sfântul Grigorie Palama, *op. cit.*, p. 460.

după căderea primilor oameni în păcat, Dumnezeu i-a alungat pe aceștia din grădina paradisului, iar la porțile ei a rânduie heruvimi cu săbii de foc, pentru a-i opri pe oameni să mai pătrundă în el. Iar rațiunea acestui fapt o constituie greșeala lui Adam și a Evei. „Mân-când” din pomul cunoștinței binelui și a răului, ei au săvârșit păca-tul, care avea apoi să se înmulțească. Dacă ar mai fi „gustat” și din pomul vieții, aceasta ar fi însemnat ca ei să devină nemuritori și, prin ei, răul să se înveșnicească.

Oamenii au pierdut astfel raiul, dar nu pentru totdeauna, ci doar pentru viața aceasta lumească, deși îl pot degusta încă de aici și de acum, îl pot câștiga din nou și pot trăi apoi veșnic în el, în viața viitoare, pe care tocmai moartea o inaugurează.

Ca urmare a păcatului strămoșesc, moartea devine o „pedeapsă”, dar și un mijloc de îmbunătățire a vieții morale. Sfântul Ioan Gură de Aur, meditănd asupra urmărilor păcatului originar, arată că „din-tru început a făcut Dumnezeu pe om nu ca să-l piardă, ci ca să-l îndrume spre nesticăciune. Chiar când Dumnezeu a îngăduit moar-tea, a îngăduit-o cu gândul ca prin această pedeapsă să te înțe-lepțești și, ajungând mai bun, să poți fi adus iarăși către nemurire. Acest gând și acest fapt l-a avut Dumnezeu de la început, cu această hotărâre l-a făcut pe cel dintâi om. Iar gândul acesta ni l-a strecurat Dumnezeu chiar de la începutul neamului omenesc”⁷.

Viața omului în starea de după cădere în păcat este o lecție de pedagogie divină. Dumnezeu nu a pus capăt existenței umane ime-diat după săvârșirea primului păcat și de atunci procedează în ace-lași mod cu fiecare dintre noi: nu pierde păcătosul odată cu păca-tul, fie el grav sau mai ușor, singur sau însoțit cu altele și transfor-mat în patimi, ci îi oferă omului un interval pentru conștientizarea căderii sale și în vederea întoarcerii din păcat, prin pocăință. Iar ocaziile în care procedează astfel sunt atât de numeroase. Însă atunci când omul le epuizează pe toate, se desființează pe sine, prin suferințe, boli și moarte. Întreaga sa viață este un dar al lui Dum-nezeu, oferit omului ca un timp în care el să repare personal, în viața sa și spre răsplată fericită și veșnică, ceea ce au stricat strămoșii

⁷ Sf. Ioan Gură de Aur, *Cuvânt despre învierea morților*, VIII, în volumul *Predici la sărbători împărătești și cuvântări de laudă la sfinți*, traducere din limba greacă de Pr. Prof. Dumitru Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2002, p. 134.

săi și s-a prelungit și asupra sa. Nepedepsind imediat păcatul, din dragoste și îndelungă-răbdare față de creatura Sa, Dumnezeu „a arătat că *ne educă cu milă*, mai bine zis a rânduit educarea noastră prin dreptate, ca să nu deznădăjduim cu desăvârșire. Prin aceasta ne-a dat vreme de pocăință și de a ne face bineplăcuți Lui printr-o viețuire pentru care ne lasă să existăm. A mângâiat apoi tristețea morții cu nașterile neconținute. A înmulțit neamul prin urmași, ca mulțimea celor ce se nasc să întrecă într-o mare măsură numărul celor ce mor”⁸.

Viața este, astfel, loc al pocăinței și o lecție de pedagogie divină.

Realitatea și universalitatea morții

Oricât ar încerca omul să o ignore și să o întârzie, moartea nu va înceta la infinit să i se arate. Mai devreme sau mai târziu, la vârste fragede sau înaintate, prin mai multă sau prin mai puțină durere și suferință, ea nu va întârzia să-și facă simțită prezența.

Moartea este o lege de obște a tuturor oamenilor care viețuiesc pe pământ (Rom. 5, 12; Evr. 9, 27). Ea este, fără îndoială, „cel mai sigur și, totodată, cutremurător eveniment din viața noastră”⁹, „un fenomen inevitabil și cel mai sigur ce se petrece în viața omului. Nimeni nu scapă de ea, este moștenirea noastră, consecința primului păcatul săvârșit de om, de primul om, transmis din generație în generație, este pedeapsa lui Dumnezeu pentru neascultarea celui dintâi om și a tuturor descendenților săi”¹⁰.

Sfântul Ioan Gură de Aur, într-o cuvântare a sa, arată că „tot ce se naște în lumea aceasta trebuie să moară. Aceasta este legea lui Dumnezeu și hotărârea Sa neschimbată, pe care El a dat-o după păcatul cel dintâi asupra strămoșului neamului omenesc, prin cuvintele: *Pământ ești și în pământ te vei întoarce* (Fac. 3, 19). Ce este doar de mirare, când un om, care cu această condiție s-a născut, face împlinirea legii și hotărârii dumnezeiești? Ce este de mirare, când un născut din părinți muritori merge pe calea firii sale, de la care nu se poate abate? Ceea ce este vechi nu este ceva

⁸ Sfântul Grigorie Palama, *op. cit.*, p. 461.

⁹ Arhimandrit Vasiliu Bacoiani, *Sufletul după moarte*, traducere de Țârlescu Ion Andrei, Editura Bunavestire, Galați, 2002, p. 18.

¹⁰ Arhimandrit Paulin Lecca, *Ce este moartea?*, Editura România Creștină, București, 1998, p. 26.

neobișnuit; ceea ce se face în toate zilele nu este ceva neauzit; ceea ce se întâmplă cu toți nu este raritate”¹¹.

Sfântul Ignatie Briancianinov surprinde realitatea morții cu mult dramatism, spunând că „de-abia ne-am născut, de-abia ne-am zămislit, că moartea și-a pus asupra mea pecetea. „Este al meu”, a grăit ea, pregătindu-și fără întârziere coasa. Chiar de la începutul ființării mele ea flutură această coasă. În fiecare clipă aș putea să cad jertfă morții! A fluturat de multe ori din coasă, dar lovitura ce își va atinge ținta va veni, negreșit. Prin viața lor, mângâiați și de mărturia cunoștinței, și de mângâierea de Sus, ei adorm lin, cu zâmbetul pe buze, în somnul cel lung al morții”¹².

Așadar, odată ce ne naștem, vom și muri. În însuși actul nașterii noastre este prezent anticipativ și potențial și actul morții. Născându-ne, murim puțin câte puțin lumii acesteia, dar născându-ne, în același timp, vieții viitoare¹³.

Darurile și binefacerile morții trupești

Odată cu intrarea în firea umană, moartea fizică devine o lege inevitabilă, dar, în același timp, un antidot al păcatului și al morții sufletești și veșnice. Nu puține sunt pentru un om ocaziile din viața sa în care ia contact cu suferința, fie personală, fie a celor din jurul său. Aceasta îl umanizează și îi oferă prilej de adâncă meditație, nu doar asupra bolii, suferinței și morții, ci și asupra vieții, căci „concepția despre moarte îți poate determina decisiv nu numai felul morții, ci, în primul rând, felul vieții”¹⁴.

De multe ori omul asistă la suferința sa sau a celor apropiați, le înțelege durerea, împreună-pătimeste cu aceștia și așteaptă cu speranță eliberarea sau izbăvirea de aceasta, iar de cele mai multe ori capătul durerii, al bolii îl constituie moartea. Pentru cei aflați

¹¹ Sf. Ioan Gură de Aur, *Cuvânt la Duminica a 20-a după cincizecime*, în vol. *Predici la duminici și sărbători*, traduse și orânduite după Duminicile și sărbătorile anuale ale Bisericii Ortodoxe de episcopul de Roman – Melchisedek, ediția a II-a, Editura Bunavestire, Bacău, 1997, p. 148.

¹² Sfântul Ignatie Briancianinov, *Experiențe mistice*, traducere din limba rusă de Adrian și Xenia Tănăsescu Vlas, Editura Sophia, București, 2008, p. 313.

¹³ Pr. Ioan C. Teșu, *op. cit.*, p. 91.

¹⁴ Pr. Prof. Vasile Mihoc, *Prefață*, la † Calinic Botoșăneanul, Episcop-vicar al Arhiepiscopiei Iașilor, *Tanatologie și nemurire*, Editura Cantes, Iași, 1999, p. 13.

în suferințe grele, moartea constituie o adevărată eliberare din robia păcatului, din chinuri și durere, „odihnă, slobozire de truda și de grijile lumii”¹⁵.

Ca și experiență ontologică, moartea, ultima realitate a vieții, este în sine neutră, „o realitate indiferentă; doar felul nostru de a o privi și de a o înțelege este în măsură să-i dea un sens oarecare, negativ sau pozitiv”¹⁶.

Însă nu toți oamenii o primesc la fel, căci într-un fel mor păcătoșii și în cu totul alt fel „se mută” dreptii. Conduita în fața morții depinde, pentru fiecare, de modul în care și-a trăit viața, iar atitudinile sunt extrem de variate: de la agonie și spaimă, la teamă și regret, sau așteptare și împăcare, nădejde în ajutorul lui Dumnezeu și al sfinților Săi îngeri și speranță în răsplată.

Pentru cel ce a căutat bucuria și plăcerea doar în lumea aceasta, moartea îl va smulge din sânul vieții, privându-l de ea, iar aceasta este cauză de adânc regret. Dacă mai și conștientizează faptul că există o viață viitoare, acest lucru îl sperie și mai tare, pentru că, pe lângă pierderea celor prezente și lumești, îl însoțește și teama de a fi păcătuț și de a-l aștepta, pentru aceasta, pedeapsa veșnică.

Dimpotrivă, pentru creștinul care s-a ostenit pentru dobândirea Împărăției lui Dumnezeu, moartea reprezintă momentul din care el începe să primească răsplata veșnică, pentru faptele sale de virtute.

Oricum, și pentru toți, moartea trebuie socotită un dar și o binecuvântare, fie că ea pune capăt suferinței sau păcatelor, fie că ea constituie începutul fericirii veșnice.

Sfântul Ioan Gură de Aur, considerând că moartea este „bine-făcătoare” și că multe sunt „bunătățile ei”, numindu-o „bucuria și libertatea de la sfârșitul păcatului, pregătirea pentru înviere, o ocazie și un obiect de un eroism sublim, intrarea în adevărata patrie”¹⁷, identifică mai multe foloase ale acesteia:

¹⁵ Sf. Ioan Gură de Aur, *Omiliile la săracul Lazăr. Despre soartă și despre Providență. Despre rugăciune. Despre viețuirea după Dumnezeu*, traducere din limba greacă veche și note de Pr. Prof. Dumitru Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2005, p. 115.

¹⁶ Cristian Bădiliță, *Călugărul și moartea. Eseu despre imaginea și faptul morții în monahismul egiptean*, traducere de Ingrid Ilinca, cu o mărturisire de Ț Mitropolit Nicolae Croneanu, Editura Polirom, 1998, p. 196.

¹⁷ Sfântul Ioan Gură de Aur, *Bogățiile oratorice ale Sfântului Ioan Gură de Aur*, în limba franceză de Jean Doublet, traduse în limba română de diacon Gheorghe Băbuț, Editura Pelerinul Român, Oradea, 2002, p. 266.

- în primul rând, ea este „eliberarea de necazurile noastre, de relele noastre”¹⁸, pentru că odată cu viața apun și suferințele tru-pești ale omului din lumea aceasta, ele intrând într-un alt plan, cel al constatării efectelor în viața veșnică;

- în al doilea rând, moartea este „eliberare”, căci prin ea, omul se eliberează de toate cele vremelnice și imperfecte, trecătoare și pieritoare, descoperindu-le pe cele veșnice;

- în al treilea rând, un alt „bine al morții” socotit de Sfântul Ioan Gură de Aur a fi „de neprețuit între toate”¹⁹ îl constituie faptul că „moartea este sfârșitul păcatului”²⁰;

- în al patrulea rând, ea este binefăcătoare pentru faptul că, prin experiența ei, omul se eliberează de teamă și descoperă, trecând prin ea, cum „se transformă în binefacere ceea ce nouă ni se părea de nesuportat și ca o lovitură”²¹. Ea constituie, astfel, un mod de încercare și de exersare morală, spre înveșnicire.

- în al cincilea rând, moartea devine un act sfânt; ea este „cea mai înaltă expresie a cultului, ea este suma celor mai sublime virtuți. Prin ea, noi îi dăm lui Dumnezeu, într-o singură clipă, mai multă slavă decât i-am putea da de-a lungul întregii noastre vieți, ani plini de virtute”²². Moartea devine astfel un act de eroism și de virtute, cale ultimă de probare a dragostei de Dumnezeu, căci prin atitudinea în fața acesteia, omul își confirmă credința statornică sau, dimpotrivă, depărtarea de El.

Pentru toate acestea, ea nu este privită în creștinism cu spaimă și tragism, ci cu responsabilitate și nădejde, și este „mai mult somn, și nu moarte, strămutare la altă viață, iar nu pierdere, ducerea de la cele mai mici la cele mai mari și mai bune”²³, „un port liniștit, este o eliberare din miile de rele ale vieții noastre de dureri”²⁴.

Enumerându-i beneficiile, Sfântul Simeon Noul Teolog spune că moartea oamenilor este:

¹⁸ *Ibidem.*

¹⁹ *Ibidem.* pp. 266-269.

²⁰ *Ibidem.*

²¹ *Ibidem.*

²² *Ibidem.*

²³ Sf. Ioan Gură de Aur, *Comentariile sau Tâlcuirea Epistolei întâi către Corintbeni. Omilia XLI*, traducere de P.S. Teodosie Atanasiu, revizuită și îngrijită de Cezar Păvălașcu și Cristina Untea, Editura Christiana, București, 2005, p. 451.

²⁴ Idem, *Bogățiile oratorice...*, p. 434.

„moartea greutăților;
 moartea e scăparea de griji,
 moartea e libertate
 de tot felul de boli și patimi,
 moartea e încetarea păcatelor și a nedreptății,
 moartea e izbăvirea de toate relele vieții,
 iar celor ce au viețuit bine
 le e pricinuitoare de bucurie nesfârșită,
 de desfacere veșnică
 și de lumină neînserată”²⁵.

Felurile morții și conduite în fața acesteia

Teologia răsăriteană, încercând să pătrundă misterul morții, identifică trei feluri generale ale acesteia.

Primul dintre ele, precum am putut observa, și cel dintâi în ordinea apariției, l-a constituit moartea sufletească sau spirituală, efect al căderii în păcatul strămoșesc. Sfântul Grigorie Palama consideră că aceasta este „moartea cea cu adevărat cumplită”²⁶ și ea este „înstrăinarea de Dumnezeu”²⁷.

Orice păcat săvârșit în viață este o rupere de Dumnezeu și, implicit, o moarte, chiar dacă omul nu percepe astfel căderea, iar efectele cumulate ale păcatelor sale și ale tuturor acestor morți spirituale el le va descoperi, efectiv, în clipa judecării sale.

Un alt fel de moarte este cea trupească, fizică sau biologică, efect al îndepărtării de Dumnezeu prin moartea sufletească. Pe aceasta, același Sfânt Grigorie Palama o socotește a fi „atoddorită”²⁸, „semn al iubirii de oameni a lui Dumnezeu”²⁹, întrucât, prin intermediul ei, omul se eliberează de păcat și de efectele lui.

Însă cea mai gravă formă de moarte o constituie, potrivit spiritualității ortodoxe, moartea veșnică, urmare a morții trupești și sufletești. Pe aceasta o vor suferi cei ce au trăit în această viață în

²⁵ Sfântul Simeon Noul Teolog, *Imnele iubirii dumnezeiești*, în volumul Pr. Prof. Acad. Dr. Dumitru Stăniloae, *Studii de Teologie Dogmatică Ortodoxă*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1991, p. 667.

²⁶ Sfântul Grigorie Palama, *Despre împărtășirea dumnezeiască și îndumnezeitoare*, în *Filocalia...*, volumul VII, p. 383.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

păcate grele și în patimi și pe care moartea i-a aflat nepregătiți și nepocăiți. Această moarte veșnică echivalează cu îndepărtarea pentru totdeauna de Dumnezeu, în întunericul și în chinurile iadului.

În funcție de starea sufletească a omului, Sfântul Ioan Gură de Aur identifică trei forme sub care moartea se poate înfățișa. „Pentru cel lumesc, legat de lucrurile pământești, ea se arată ca și sfârșitul, întunericul, neantul a tot ce caută el cu atâta lăcomie. Pentru păcătos, ea își arată groaza mântuitoare, care-l însoțește și-l urmează. Creștinului credincios ea nu-i lasă să vadă decât pace, bucurie, libertate, fericire plăcută și veșnică”³⁰.

Date fiind variatele stări duhovnicești, „așezarea sufletească” a fiecăruia în treapta duhovnicească pe care se află, experiența morții diferă de la o persoană la alta. Tanatologia sau știința care cercetează moartea constată că „sentimentul morții prezintă o mare variabilitate la indivizi, după echilibrul lor nervos, mediul social și atmosfera morală în care trăiesc”³¹ și că psihologia muribunzilor este influențată de „temperamentul, gradul emotivității, vârsta, natura maladiei sau accidentului, caracterul brusc și nepregătit, de origine externă, sau lent și progresiv, de ordin intern, al cauzei morții”³².

Tanatologia distinge două faze ale psihologiei muribunzilor: o fază preagonică, caracterizată de comportamente și manifestări diverse, în funcție de temperamentul muribunzului și de resursele fizice și psihice pe care acesta încă le mai are, și perioada sau etapa agonică, mai scurtă sau mai lungă, în care comportamentul individual al celui aflat într-o astfel de stare este relativ uniform, fără prea mare varietate de la o persoană la alta, și care introduce starea de moarte biologică sau fizică³³.

Întrucât există atât de numeroase și variate stiluri de viață, caractere, moduri de a simți bucuria și durerea, putem spune că, pe de altă parte, fiecare își trăiește moartea într-un mod absolut specific, propriu, chiar dacă aceasta scapă adeseori percepției obișnuite, fiind încadrată într-un comportament general.

³⁰ Sf. Ioan Gură de Aur, *Bogății oratorice...*, p. 261.

³¹ Ion Biberi, *Thanatos. Psihologia morții*, Editura Curtea veche, București, 2000, p. 53.

³² *Ibidem*, p. 145.

³³ Idem, *Viața și moartea în evoluția universului*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971, pp. 95-96.

Bazându-se pe cuvintele revelate ale Sfintei Scripturi, ale Sfinților Părinți și pe experiența duhovnicească, spiritualitatea ortodoxă delimitează două atitudini sau comportamente generale în fața morții: comportamentul plin de panică și spaimă, de teamă și de angoasă, de groază și de remușcare a celor păcătoși, și atitudinea de seninătate și pace, de bucurie sfântă și nădejde neclintită a celor drești.

Sfântul Ignatie Briancianinov spunea că pe cei păcătoși moartea „îi ajunge atunci când dâșii n-o așteaptă nicidecum; îi ajunge fără ca dâșii să se fi pregătit în vreun fel, nici pentru ea, nici pentru veșnicie, și fără să își fi făcut o părere limpede despre aceste două lucruri. Și îi răpește moartea pe păcătoși de pe fața pământului, pe ei care n-au făcut altceva decât să-L mânia pe Dumnezeu, și îi aduce pentru veșnicie în închisorile iadului”³⁴. Aceștia suferă, cel mai adesea, „stări prelungite de comă, zile în șir de delir îngrozitor, coșmaruri și răcnete din trupuri ce abia mai palpită, viziuni sinistre sau, din contră, o stare de mulțumire, de beatitudine, de pace și liniște poate apărea pe fețele celor ce mor chiar de aceeași boală fizică”³⁵. Pentru păcătoși, ea este înspăimântătoare și înfiorătoare, asemenea unei fiare căutând pe cine să omoare, și sosirea ei este adesea anticipată de vederi îngrozitoare, de sunete și zgomote drăcești, menite să sperie sârmanul suflet, și așa slăbit de suferință și de durere.

Însă pentru cei bineplăcuți lui Dumnezeu moartea nu mai este o pedeapsă pentru păcat, ci „o trecere spre viața mai desăvârșită”³⁶. Pentru aceștia, ea este „o binefacere, este sfârșitul durerilor”³⁷.

Scriitorii duhovnicești răsăriteni nu tăgăduiesc niciodată faptul că atât dreștii, cât și păcătoșii, toți simt frica sau teama de moarte. Ea înspăimântă sufletul, căruia „totul îi e nou și străin; n-a mai trăit nicicând așa ceva și nu știe ce se va întâmpla cu el. Înaintea lui se cască un hău întunecat, care stă să-l înghită. Tulburarea și neliniștea-i cuprind sufletul. Știe prin credință că urmează o altă viață, însă cum va fi ea nu știe. Ce fel de viețuire poate fi aceea în

³⁴ Sf. Ignatie Briancianinov, *op. cit.*, p. 313.

³⁵ Arhimandrit Paulin Lecca, *op. cit.*, p. 32.

³⁶ *Credința ortodoxă, răspunsul 330*, Editura Trinitas a Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, 1996, p. 158.

³⁷ Arhimandrit Paulin Lecca, *op. cit.*, p. 27.

care este lipsit de trup? Și unde se va sălășlui sufletul său și care-i va fi soarta? La loc de fericire ori la loc de osândă?”³⁸.

Sfântul Ioan Gură de Aur spune că acela care se teme mereu de iad nu se va teme de moarte³⁹ și consideră că la originea fricii de aceasta stau următoarele cauze:

- a) nu ne-a cuprins iubirea împărăției cerești;
- b) nu ne-a înflăcărat dorul bunătăților viitoare;
- c) nu trăim o viață virtuoasă;
- d) nu avem conștiința curată⁴⁰.

Sfântul Ioan Scărarul distinge *frica* de *temerea de moarte*. În timp ce frica de moarte este o „însușire firească”, intrată în firea omenească prin porunca neascultării primilor oameni, temerea de ea este „semnul păcatelor nepocăite”⁴¹. Dar această frică firească se deosebește de cea potrivnică. Efectul ei nu este angoasa sau tristețea, ci pocăința, nădejdea și mângâierea dumnezeiască.

Sfântul Maxim Mărturisitorul aprofundează această învățătură, făcând distincție între o „temere curată” de moarte și una „necurată”, în funcție de starea duhovnicească a oamenilor: drepti sau păcătoși. Temerea curată este una „ființială” și nu se sfârșește niciodată, fiind asemenea unui foc fără durere⁴². Frica aceasta curată de Dumnezeu este specifică dreptilor. Ea este împreună „pe jumătate cu dragoste”. Când aceștia au devenit liberi de orice amintire a păcatului, temerea dispare cu totul, fiind înlocuită de dragostea desăvârșită. Această frică dispare repede la cel duhovnicesc, pentru că în locul ei se ivește bucuria fără sfârșit, iar din aceasta „răsare floarea dragostei cuvioase”⁴³.

Temerea cea necurată îi frământă pe cei păcătoși și ea dispare, împreună cu păcatul, prin pocăință⁴⁴.

³⁸ Jean-Claude Larchet, *Creștinul în fața bolii, suferinței și a morții*, traducere din limba franceză de Marinela Bojin, Editura Sophia, București, 2004, p. 229.

³⁹ Sf. Ioan Gură de Aur, *Problemele vieții*, traducere de Cristian Spătărelu și Daniela Filioreanu, Editura Egumenița, Galați, f.a., p. 98.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Sfântul Ioan Scărarul, *Scara Sfântului Ioan Scărarul*, în *Filocalia...*, volumul IX, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1980, p. 156.

⁴² Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Capete despre dragoste. Suta întâia*, în *Filocalia...*, volumul II, pp. 60-61.

⁴³ Sfântul Ioan Scărarul, *op.cit.*, p. 181.

⁴⁴ Sfântul Maxim Mărturisitorul, *op. cit.*, p. 61.

Sfântul Ioan Scărarul învață că două sunt cauzele fricii de moarte: lipsa de pocăință și mândria; și două cele ale netemeții și încrederii în ajutorul lui Dumnezeu: smerenia și ajutorul harului⁴⁵.

Spiritualitatea ortodoxă, parcurgând scrierile duhovnicești, învață că această frică de moarte poate avea următoarele cauze generale:

- 1) ispita drăcească;
- 2) îndepărtarea omului de Dumnezeu și de credință;
- 3) atașarea sau alipirea de lucrurile lumesti și trecătoare;
- 4) neconștientizarea celor viitoare și în mod deosebit a Judecării celei Drepte;
- 5) răceala duhovnicească sau pustiirea sufletească;
- 6) ignoranța în materie de viață duhovnicească, indiferența față de moarte;
- 7) deprinderea proastă sau înspăimântătoarea familiaritate cu păcatul⁴⁶.

Într-un text mai larg, Sfântul Atanasie cel Mare surprinde atitudinea față de moarte a celor buni, dar și a celor păcătoși: „dovada biruirii morții în Hristos e că, înainte ca oamenii să creadă în El, văd moartea ca înfricoșătoare și se tem de ea. Dar, după ce se mută la credința în El și la învățătura Lui, disprețuiesc așa de mult moartea, că pornesc spre ea cu toată hotărârea și se fac martori ai învierii ce s-a săvârșit în Hristos împotriva ei. Căci, încă prunci fiind cu vârsta, se grăbesc să moară; și se întăresc împotriva ei, prin nevoie, nu numai bărbații, ci și femeile. Ea a ajuns atât de slabă, că și femeile, înfricoșate mai înainte de ea, acum râd de ea ca de una ce e moartă și fără putere. Căci precum atunci când un tiran e biruit de împăratul adevărat și legat de mâini și de picioare toți trecătorii râd de el, lovindu-l și înțepându-l și nemaitemându-se de furia și de cruzimea lui, datorită împăratului care l-a biruit, la fel moartea, fiind biruită și pironită de către Mântuitorul pe cruce și

⁴⁵ Sfântul Ioan Scărarul, în *op. cit.*, p. 157, spune: „Nu toată dorirea morții e bună. Căci sunt unii care, greșind neîncetat din forța deprinderii, o doresc pe aceasta cu smerenie. Și sunt iarăși alții care nu vor să se pocăiască; și aceștia o cer din deznadejde. Și sunt alții care nu au frică de moarte, deoarece se socotesc pe ei nepătimăși, din mândrie. În sfârșit, sunt unii care cer plecarea lor de aici prin lucrarea Duhului Sfânt”.

⁴⁶ Nikolaos P. Vassiliadis, *The mystery of Death*, translated by Fr. Peter A. Chamberas, The Orthodox Brotherhood of Theologians «The Savior», Athens, 1997, pp. 243.

legată de mâini și de picioare, este călcată în picioare de toți cei ce umblă în Hristos și care, mărturisind pe Hristos, râd de ea, batjocorindu-o cu cuvintele scrise mai înainte împotriva ei: *Unde îți este, moarte, biruința? Unde îți este, iadule, boldul?* (I Cor. 15, 55)⁴⁷.

Frica de moarte are, astfel, efecte diferite asupra omului. Dacă pe unii îi îndreaptă, îi conduce la pocăință, înfrânare și lacrimi, pe alții îi aruncă în plăceri și mai mari, în păcate mai multe și mai grele, de teama scurtimii vieții.

Moartea – sfârșit și nou început

Ioan Carpatinul, scriitor filocalic, descrie astfel experiențele dinaintea despărțirii sufletului de trup: „Când sufletul iese din trup, vrăjmașul dă navală asupra lui, războindu-l și ocărându-l cu îndrăzneală și făcându-se pârâș amarnic și înfricoșat al lui pentru cele ce a greșit. Dar atunci se poate vedea cum sufletul iubitor de Dumnezeu și preacredincios, chiar dacă a fost mai-nainte rănit adeseori de păcate, nu se sperie de năvălirile și amenințările aceluia, ci se întărește și mai mult întru Domnul și zboară plin de bucurie, încurajat de Sfintele Puteri care îl conduc și, împrejmuit ca de un zid de luminile credinței, strigând și el cu multă îndrăzneală diavolului viclean: „Ce este ție și nouă, înstrăinatule de Dumnezeu? «Ce este ție și nouă, fugarule din ceruri și slugă vicleană? Nu ai stăpânirea peste noi, căci Hristos, Fiul lui Dumnezeu, are stăpânirea peste noi și peste toți. Lui I-am păcătuit, Lui li vom răspunde, având zălog al milostivirii Lui față de noi și al mântuirii noastre cinstita Lui Cruce. Iar tu fugi departe de noi, pierzătorule. Căci nimic nu este ție și slugilor lui Hristos». Zicând acestea sufletul cu îndrăzneală, diavolul întoarce spatele, tânguindu-se cu glas mare, neputând să stea împotriva numelui lui Hristos. (...) După aceasta e dus cu veselie de dumnezeieștii îngeri la locurile hotărâte lui, potrivit cu starea lui”⁴⁸.

⁴⁷ Sf. Atanasie cel Mare, *Tratat despre întruparea Cuvântului și despre arătarea Lui nouă prin trup*, 4, XXVII, în vol. *Scrieri. Partea I. Cuvânt împotriva elinilor. Cuvânt despre Întruparea Cuvântului. Trei cuvinte împotriva arienilor*, traducere din greacă, introducere și note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, în colecția „Părinți și scriitori bisericești”, nr. 15, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987, pp. 122-123.

⁴⁸ Ioan Carpatinul, *Una sută capete de mângâiere*, în *Filocalia...*, vol. IV, ediția a II-a, Editura Harisma, București, 1994, pp. 147-148.

Apropiindu-se clipa morții, diavolul face ultimele sale încercări de a câștiga sufletul omului, încercând să îl înspăimânte cu noi ispite: 1) frica de necunoscut, de ceea ce va urma; 2) teama de despărțire grabnică, violentă și cu durere de viață; 3) arătări sau vedenii de demoni⁴⁹.

Sfântul Teofan Zăvorâtul identifică patru forme de ispite sau atacuri drăcești în pragul morții. Prin fiecare dintre acestea, duhurile viclene caută să îi zădărnicească creștinului eforturile duhovnicești făcute o viață întreagă în vederea mântuirii. Cel dintâi atac al acestuia este îndreptat *împotriva credinței*, vrăjmașul viclean încercând să strecoare în sufletul încercat gânduri de necredință și neîncredere în existența și ajutorul lui Dumnezeu.

Cel de-al doilea atac al diavolului se manifestă prin *gândurile de deznădejde*, prin care acesta încearcă să ne reamintească păcatele săvârșite în timpul vieții, chiar dacă ne-am lepădat și ne-am pocăit de ele, căutând să ne facă să credem că nu mai există nici o speranță și șansă de mântuire pentru noi, ci doar osândă și pedeapsă veșnică.

Al treilea atac se manifestă prin *gânduri de slavă deșartă*. Dacă nu a reușit să ne înspăimânte cu păcatele anterioare și sufletul s-a împotrivit acestor gânduri, prin credință statornică și încredere în ajutorul și mila lui Dumnezeu, îngerii cei răi caută să ne dea încredere în toate faptele bune pe care le-am făcut, crezând că așa ne vom împletici și ne vom pierde în plasa mândriei.

A patra ispită, mai vicleană și mai violentă decât toate, este cea a *închipuirii de sine*. Văzând vicleanul că nu a reușit prin nici una dintre celelalte trei ispite să tulbure sufletul, cu viclenie meșteșugită caută să îi laude faptele bune, luând chiar și chipuri străine, de îngeri luminați, care ar veni să întâmpine sufletul care deja și-ar fi câștigat mântuirea.

Tuturor acestor atacuri drăcești, precum și tuturor vedeniilor, arătărilor, glasurilor ispititoare, creștinul trebuie să răspundă prin credință și nădejde în răsplată doar partea de la Dumnezeu, Cel pe care sufletul l-a avut în viață Cărmaci și grabnic Ajutor.

În numeroase vieți de sfinți se povestește că la căpătâiul celor cu viață duhovnicească îmbunătățită se arătau Mântuitorul Iisus Hristos, Preacurata Sa Maică, sfântul al cărui nume creștinul l-a

⁴⁹ Arhimandrit Vasiliu Bacoiani, *op. cit.*, p. 33.

purtat și care i-a fost model în viață, alți sfinți, îngerul păzitor și alți îngeri, cuvioși, mărturisitori sau chiar rudenii ale sale cu viață bineplăcută lui Dumnezeu, încurajându-l și îmbărbătându-l. Pe cei păcătoși diavolul îi înspăimântă cu sunete, zgomote, pocnete înfricoșătoare, cu vedenii, glasuri și lumini amăgitoare.

Sfântul Ioan Gură de Aur descrie momentele imediat premergătoare despărțirii sufletului de trup: „De aceea, când sufletul are să plece din trup, adeseori iese afară, se coboară în adânc, se teme, tremură. Totdeauna ne mustră conștiința pentru păcatele săvârșite, dar ne mustră mai cu seamă atunci, în ceasul acela, când avem să fim duși de aici la judecata de dincolo și la înfricoșatul județ. Atunci, de-ai răpit, de-ai fost zgârcit și ai luat dreptul altuia, de-ai supărat, de-ai dușmănit pe cineva pe nedrept, de-ai făcut orice alt păcat, atunci tot roiul păcatelor vine din nou în amintire, stă înaintea ochilor și chinuie sufletul”⁵⁰.

La fel de dramatic descrie și Sfântul Macarie Egipteanul momentul acesta al despărțirii sufletului de trup, momentul morții fizice: „Când sufletul omului iese din trup, o mare taină se săvârșește. Dacă este încărcat de păcate, vin cetele demonilor, îngerii cei de-a stânga, puterile întunericului, și preiau sufletul acela și îl țin de partea lor, (...) pe sfinții lui Dumnezeu, încă din această viață, îi înconjoară și îi zidesc îngerii, duhurile cele sfinte. Când ies din trup, cetele îngerilor iau sufletele acestora de partea lor, în lumea cea curată și astfel le conduc la Domnul”⁵¹.

Trecând sufletul prin toate aceste experiențe, la momentul rânduit de Dumnezeu, el se desparte de trup, ceea ce înseamnă producerea morții fizice sau biologice. Medical, moartea este considerată „un fenomen multicausal, în care se întâlnesc cauzalități externe și interne sau biologice și fizice”⁵², toate acestea conducând spre moar-

⁵⁰ Sf. Ioan Gură de Aur, *Omiliile la săracul Lazăr, Cuvântul II*, în vol. *Omiliile la săracul Lazăr. Despre soartă și Providență...*, p. 57.

⁵¹ Sf. Macarie Egipteanul, *Scrieri. Omiliile dubovnicești, Omilia a XXII-a*, traducere de Pr. Prof. Dr. Constantin Cornițescu. Introducere, indici și note de Prof. Dr. N. Chițescu, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1992, p. 196.

⁵² În legătură cu cele ce vor urma după moarte, informații interesante ne dă știința medicală, inventariind și încercând să unifice mărturiile diferitelor persoane, care s-au aflat în moarte clinică și care au fost resuscitate. Deși relatările acestora poartă amprenta personalității și sensibilității fiecăreia, primate cu discernământ,

tea celulară (apoptoza). Probabil că, în acel moment, toată durerea și tot zbuciumul, toată suferința fizică și tot vacarmul produs de diavoli va înceta subit, pentru puține momente, odată ce, din acea clipă, întreaga luptă a omului este încheiată. Toată osteneala îngerilor buni de a câștiga sufletul și tot vicleșugul demonilor de a-l pierde pentru totdeauna vor avea atunci un punct final, pentru că, de acum încolo, omul nu mai poate face în mod personal nimic pentru mântuirea proprie. De acum înainte își va vedea faptele sale și efectele lor, starea sa veșnică fiind la mila lui Dumnezeu și a celor ce au rămas după el și care, prin rugăciunile și milostenia lor, îi pot ușura sufletul de păcate.

Pentru toate cele ce vor urma, arată Sfântul Ioan Gură de Aur, sufletul trebuie să își pună atunci încrederea în Hristos, Care va fi „călăuză pe calea noastră și căpetenie în lupta pe care o ducem”⁵³. El va avea de trecut prin vămile văzduhului, până la înfățișarea sa la judecata particulară.

Cugetarea la moarte – izvor al vieții veșnice

Legată de „taină” morții este și necunoașterea exactă a clipei producerii ei. Indiferent de faptul că aceasta este anticipată de experiența durerii, suferințelor și bolilor, ca forme de pregustare a ei, și indiferent de progresele înregistrate de știința medicală în ultimele decade, cunoașterea exactă a clipei morții rămâne o harismă sau un dar duhovnicesc, pe care puțini creștini cu viață îmbunătățită l-au primit de la Dumnezeu.

Considerând că „tăinuirea” clipei în care moartea va veni aparține atotînțelepciunii lui Dumnezeu, Sfântul Ioan Gură de Aur explică această „bunăvoire” a Lui astfel: „Dacă vreți să aflați de ce

el ne pot oferi indicii interesante despre „viața de după moarte”. În centrul tuturor stărilor trăite de sufletul desprins de trup, se află, potrivit acestor mărturii, vederea unei „ființe de lumină”, identificată cu Hristos sau cu un înger. Această ființă, pe calea gândului, pare a întreba și cerceta sufletul asupra faptelor sale bune sau rele, dacă este pregătit să se despartă de lume și de trup. Aceste întrebări nu au caracterul de judecată, ci, pur și simplu, declanșează acea hipermezie, adică retrăirea intensă și fulgerătoare a faptelor bune și rele săvârșite, retrospectiva vieții. Vezi: † Calinic Botoșăneanul, Episcop-vicar al Arhiepiscopiei Iașilor, *op. cit.*.

⁵³ Sfântul Ioan Gură de Aur, *Problemele vieții...*, p. 70.

este necunoscut fiecăruia dintre noi sfârșitul vieții sale și de ce moartea vine pe neașteptate, ca un fur noaptea, vă voi spune, considerând că e drept să se întâmple așa. Așadar, dacă fiecare dintre noi și-ar cunoaște clipa morții, nimeni nu s-ar îngriji să săvârșească fapte virtuozitate cât trăiește, ci cunoscând care va fi ultima zi din viața sa, după ce mai întâi va face nenumărate rele, s-ar pocăi cu puțin înainte de a închide ochii și ar pleca spre viața de dincolo izbăvit de păcatele lui. Dacă acum, când frica și necunoașterea ceasului morții ne cutremură sufletele, după ce ne petrecem întreaga viață în păcat, cei mai mulți dintre noi abia în ultimele clipe ne hotărâm să ne pocăim, desigur, dacă mai apucăm, care dintre noi s-ar îngriji de lucrarea virtuții, dacă am ști cu precizie când vom muri? N-am șovăi să săvârșim tot felul de lucruri până în ziua aceea. Ne-am răzbuna pe dușmani, am ucide pe cine vrem, ne-am satisface patimile sălbatice ale sufletului pe spinarea semenilor noștri și după aceea, înainte de a muri, (...) ne-am pocăi!”⁵⁴.

Într-un mod practic și plin de expresivitate duhovnicească, Sfântul Nicodim Aghioritul descrie astfel nesiguranța cunoașterii clipei morții:

„A. S-a dat hotărâre: va trebui să mor, dar nu știu când, poate astăzi, poate în acest ceas.

B. Nu știu nici un loc. Poate aici, unde stau, poate acolo, unde merg, sau acolo, unde mă opresc sau în orice alt loc pe unde trec.

C. Nici felul morții nu îl știu. Pot să mor nepocăit, apăsător de cutare sau cutare păcat. Și totuși păcătuiesc cu atâta bucurie, cu atâta lipsă de frică; și cad cu atâta ușurință. Și nu fug de nici un prilej al păcatului! Ce fel de credință este oare credința mea?”⁵⁵.

Iar sfatul Sfântului Părinte, în astfel de circumstanțe, este următorul: „Pocăiește-te în fiecare seară și cere iertare de la Dumnezeu pentru toate relele pe care le-ai făcut, de cuvintele urâte pe care le-ai rostit și de toate gândurile rele pe care le-ai avut. Mărturisește-le pe toate duhovnicului tău și fă canon pentru ele”⁵⁶.

Data fiind necunoașterea clipei morții, spiritualitatea ortodoxă ne recomandă să trăim fiecare zi sau fiecare moment al vieții prezente

⁵⁴ *Ibidem*, pp. 89-90.

⁵⁵ Sfântul Nicodim Aghioritul, *Deprinderi duhovnicești*, Editura Episcopiei Ortodoxe Alba Iulia, 1995, pp. 89-90.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 304.

ca și cum ar fi ultimul și ca și cum, imediat după el, dăm socoteală pentru faptele noastre. Deși moartea reprezintă realitatea cea mai sigură a vieții noastre, „ziua și ora morții nu sunt cunoscute. Nimeni nu știe când va muri”⁵⁷. Cunoscând scurtimea vieții și faptul că momentul morții este o mare taină, Sfinții Părinții ne recomandă ca fiecare clipă a vieții să fie trăită în pocăință și îndreptare, cu gândul la Judecata cea Dreaptă și la cele ce îi vor urma. Iar un mijloc eficient de a păstra vie în minte starea de căință permanentă și de neîncetată pregătire îl constituie cugetarea la experiențele ultime ale vieții prezente și la cele ce vor urma acesteia, în viața viitoare⁵⁸.

Scrierile duhovnicești ale Răsăritului creștin acordă o mare importanță cugetării la felul în care ne va găsi ultima clipă a vieții și judecării de după aceasta. Cugetarea la moarte – *memento mori*, *melete thanatou* devine izvor al pocăinței și al întoarcerii la viața cea adevărată, viața virtuoaasă. Pentru creștin, cugetarea la moarte este adevărata lecție de filosofie pe care ne-o oferă viața. Dacă păcatul este săvârșit datorită slabei conștiințe a unei judecări ulterioare, gândul la moarte și la realitățile ce îi vor urma constituie pentru suflet un mijloc de lepădare a lui prin pocăință și nevoiță duhovnicească, „un medicament împotriva căderii în păcate, metodă de desăvârșire”⁵⁹.

⁵⁷ Hierotheos, Mitropolit de Nafpaktos, *Viața după moarte*, traducere de Adrian Tănăsescu-Vlas, Editura Bunavestire, Bacău, 2000, p. 17.

⁵⁸ Sfântul Ioan Scărarul, în celebra sa *Scară*, pp. 160-161, ne prezintă un model de cugetare la moarte și judecată: „Nu voi tăcea, să-ți fac cunoscută și povestirea despre Isihie Hozevitul. Acesta petrecea într-o totală lenevie, neavând nici o grijă de sufletul său. Îmbolnăvinduse odată cu trupul până la marginea vieții, încât părea că peste un ceas va muri, dar venindu-și iarăși în fire, ne rugă pe toți să plecăm îndată. Zidind apoi ușa chiliei, a rămas înăuntru doisprezece ani, fără să mai iasă vreodată la vreo vorbă cu cineva. Nu mai gusta nimic altceva, decât pâine cu apă. edea numai acolo, cu mintea trează (în extaz) la cele pe care le văzuse în această ieșire (în extaz). Era atât de adunat cu mintea în sine, că nu și-a mai schimbat niciodată acest fel de viețuire, fiind pururea ieșit din sine și vărsând lacrimi fierbinți, în tăcere.

Dar când era să se săvârșească, deschizând ușa, am intrat înăuntru. Și rugându-l mult, numai atâta am auzit de la el: «Jertați-mă! Nimeni, de va avea pomnirea morții, nu va putea să păcătuiască vreodată». Iar noi ne-am minunat văzând pe cel odinioară atât de nepăsător, preschimbat atât de repede cu o schimbare și prefacere fericită. Și înmormântându-l cu cuvioșie în cimitirul apropiat al castrului, după un număr de zile, căutând sfintele lui rămășițe, nu le-am aflat. Domnul a îndreptat, și în felul acesta, despre pocăința lui plină de grijă și vrednică de laudă, pe toți cei ce voiesc să se îndrepte după o lenevire îndelungată”.

⁵⁹ Mitropolit Nicolae Corneanu, *Credință și viață. Culegere de studii teologice*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001, p. 56.

Gândul sau meditația la cele ce urmează după moarte se manifestă în două forme generale: fie ca *o gândire la pedepsele pe care le vom primi pentru faptele și păcatele noastre nemărturisite și pentru care nu am obținut iertarea*; fie ca *o trăire anticipată a bucuriei răsplătite pentru ostenele și faptele noastre bune*. Pe cea dintâi, Sfântul Marcu Ascetul o numește „frica gheenei”, pe cea de-a doua „dragostea Împărăției”⁶⁰. Numai meditănd asupra realităților vieții viitoare, omul își dă seama de scurtimea acesteia, prezente, și conștientizează valoarea infinit superioară a vieții veșnice; dar în același timp, această gândire la cele viitoare nu este una care paralizează voința și puterile umane, ci le conduce spre adevărata lor lucrare, spre pocăință și smerenie.

Parcurgând cu atenție scrierile duhovnicești ale spiritualității ortodoxe, observăm că această cugetare la moarte este considerată o adevărată virtute creștină, o cale ce conduce spre nepăcățuire și spre mântuire. Putem distinge în scrierile Sfinților Părinți mai multe trepte ale acestei virtuți: 1) *amintirea morții*; 2) *pomenirea ei*; 3) *gândul la moarte*; 4) *cugetarea la ea*; și 5) *pomenirea harică a morții*. Fiecare dintre acestea corespund treptei duhovnicești pe care se află nevoitorul. Dacă, la început, meditația la moarte este o stare pasageră, ca o străfulgerare sau o simplă și scurtă cugetare asupra ei, pe măsură ce creștinul progresează în viața duhovnicească, în pocăință și smerenie, această stare a sufletului se intensifică, ajungând să se transforme în cugetarea deasă la moarte și la judecată.

Sfântul Ignatie Briancianinov distinge câteva trepte spirituale în dobândirea cugetării celei harice asupra morții și judecării de după ea. La început, ea este anevoioasă, pentru că presupune mutarea minții de la cele prezente și trecătoare, la cele viitoare și veșnice. În această etapă, creștinul trebuie să lepede gândul la plăcerile pe care i le poate oferi această viață, gândindu-se la cele viitoare, pe care le poate obține prin aspra nevoință. Sfântul Ignatie recomandă, ca mijloace de înlesnire a acestei cugetări, vizitarea bolnavilor, a muribunzilor, a cimitirelor, amintirea suferințelor și durerilor, care sfârșesc prin moarte, iar ca moment propice acestei cugetări liniștea serii și a nopții, după rugăciune; și ne avertizează asupra numeroaselor ispite care pot apărea în această lucrare duhovnicească: gânduri de îndoială asupra utilității reale a unei astfel de cugetări,

⁶⁰ Sfântul Marcu Ascetul, *Despre cei ce cred că se îndreaptă din fapte*, în *Fi-localia...*, vol. I, p. 329.

gânduri de respingere a luptei duhovnicești pentru bunurile viitoare, ispite numeroase referitoare la plăcerile lumii actuale, pe care omul le-ar pierde printr-o astfel de gândire. Biruind aceste capcane, o nouă ispită o constituie, pe de o parte, frica sau teama de moarte, iar pe de alta, de urmările ei veșnice pedeapsa și chinurile viitoare. Dacă a înfruntat-o și a înlăturat-o și pe aceasta, sufletul dobândește *harul fericitei iubiri a nădejzii de mântuire*, în suflet sălășluindu-se în chip minunat pacea, bucuria, blândețea, o dumnezeiască mângâiere și dulceață, arvună a bunurilor viitoare. O încununare a acestei gândiri fericite și aducătoare de bucurie veșnică, este „*un presimțământ viu*” al amintirii morții, pe care creștinul îl experimentează în stare de rugăciune. Ca și răpit din lumea materială, sufletul cugetă la clipele înfricoșătoarei judecării, contemplând darurile viitoare. Pe această treaptă, el s-a detașat de lumea prezentă și de plăcerile ei, trăind în anticiparea vieții și a lumii viitoare.

Valoarea mântuitoare a acestei cugetări o exprimă foarte clar și Sfântul Antonie cel Mare: „moartea, de-o va avea omul în minte, nemurire este; iar neavându-o în minte, moarte îi este”⁶¹, iar Sfântul Isaac Sirul spune: „Fii ca un mort în viața ta, ca să viețuiești după moarte”⁶². Fiecare zi, pentru a fi străbătută cu „bună credincioșie”⁶³, spune Sfântul Ioan Scărarul, trebuie socotită a fi „cea din urmă a întregii vieți”⁶⁴, căci acela care are o astfel de cugetare „are silă de toată mâncarea, băutura și podoaba hainelor. El nu mănâncă pâinea și nu bea apa cu plăcere, ci împlinește trebuința trupului atâta numai cât ajunge pentru a trăi. Acela va lepăda toată voia sa și se va face rob tuturor, nedeosebind între cele poruncite”⁶⁵.

⁶¹ Sfântul Antonie cel Mare, *Învățăături despre viața monahală*, în *Filocalia...*, vol. I, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, membru al Academiei Române, ediția a IV-a, Editura Harisma, București, 1993, p. 27.

⁶² Sfântul Isaac Sirul, *Cuvinte despre sfințele nevoițe*, în *Filocalia...*, volumul X, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981, p. 231.

⁶³ Sfântul Ioan Scărarul, *op. cit.*, p. 163.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Sfântul Simeon Noul Teolog, *Cele 225 de capete teologice și practice. Ale aceluiași, una sută capete de Dumnezeu cuvântătoare și făptuitoare (teologice și practice)*, în *Filocalia...*, volumul VI, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1977, p. 65.

Consacrându-i o treaptă sau un cuvânt larg în celebra sa *Scară a raiului*, Sfântul Ioan Scărarul arată că „precum pâinea e cea mai de trebuință dintre toate mâncările, așa aducerea aminte de moarte e cea mai de trebuință dintre toate lucrările (de curățire de patimi)”⁶⁶. Această aducere aminte de moarte este „o moarte de fiecare zi”⁶⁷ și „un suspin de fiecare ceas”⁶⁸ și ea conduce la „despățimirea de bună voie de toată zidirea și părăsirea desăvârșită a voci lor”⁶⁹.

Părinții filocalici învață, din această privință, că trebuie să ne pocăim nu doar pentru păcatele și faptele noastre rele, ci chiar și pentru faptele bune și aceasta, pe de o parte, pentru că le-am făcut atât de târziu, iar pe de altă parte, pentru că și acum când le-am făcut, cu întârziere, nu le-am făcut deplin sau în întregime, din tot sufletul nostru și cu toată puterea noastră.

Sfinții Varsanufie și Ioan identifică o amintire „silită” a morții, ca un efort neîncetat de cugetare la Judecată, la răsplata și pedeapsa veșnică, iar aceasta trebuie să devină o stare permanentă a sufletului, ducând la amintirea „nesilită” asupra celor de pe urmă ale omului⁷⁰.

Cugetarea aceasta la moarte și judecată duce la dobândirea unei multitudini de daruri duhovnicești și de virtuți creștine. Ea conduce la dragostea față de semenii și iertarea celor ce ne-au greșit; ea îl ajută pe om să își înfrâneze gura de la toate vorbele rele, îi arată calea spre milostenie și smerenie spre pocăință și înfrânare. Sintetizând toate aceste daruri, pe care le mijlocește cugetarea la moarte, Filotei Sinaitul spune că ea „cuprinde, cu adevărat, multe virtuți. Ea naște plânsul, îndeamnă la înfrânarea de la toate, aduce aminte de gheenă, e maica rugăciunii și a lacrimilor, păzitoarea inimii, neîmpățimirea de țărână, țâșnire de înțelegere și dreaptă socoteală, ale căror roade sunt frica îndoită de Dumnezeu și curățirea gândurilor pătimase din inimă. Ea deci cuprinde multe porunci ale Domnului. Prin ea e văzut războiul cel greu de fiecare ceas, care face grijă multora dintre luptătorii lui Hristos”⁷¹.

⁶⁶ Sfântul Ioan Scărarul, *op. cit.*, p. 156.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 157.

⁷⁰ Sfinții Varsanufie și Ioan, *Scrisori dubovnicești*, în *Filocalia...*, volumul XI, traducere din greacă, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1990, pp. 594-595.

⁷¹ Filotei Sinaitul, *Capete despre trezvie*, în *Filocalia...*, vol. IV, p. 136.

Imaginând un dialog al fericitului gând al pomenirii morții cu sufletul creștinului, Sfântul Ignatie Briancianinov arată cum cel din-tâi se face izvor al milosteniei și al pocăinței: „Așa! Adu-ți aminte și plânge-te singur de viu”, grăiește *pomenirea morții*: „Am venit să te amărăsc în chip binefăcător și am adus cu mine sobor de gânduri dintre cele mai folositoare de suflet. Vinde cele prisositoare ale tale și împarte săracilor prețul lor, trimite înaintea ta la cer comorile tale, precum a poruncit Mântuitorul; ele vor întâmpina acolo pe stăpânul lor, înmulțindu-se însutit. Varsă pentru tine lacrimi amare și rugăciuni fierbinți. Cine te va pomeni după moarte cu grija și cu osârdia cu care te poți pomeni singur dinainte de moarte? Nu încredința mântuirea sufletului tău altora, de vreme ce poți singur a săvârși această lucrare, de care ai neapărată nevoie! De ce alergi după stricăciune, de vreme ce moartea își va lua negreșit toate cele stricăcioase? Ea este plinitoarea poruncilor Atotsfântului Dumnezeu: numai ce aude porunca și se îndreaptă spre plinirea ei ca un fulger. Ea nu se rușinează nici de bogat, nici de puternic, nici de erou, nici de geniu; nu cruță nici tinerețea, nici frumusețea, nici fericirea pământească; îl strămută pe om în veșnicie; prin moarte, robul lui Dumnezeu intră în fericirea veșniciei, iar vrăjmașul Lui în muncile cele veșnice”⁷².

Îndemnul duhovnicesc al Sfântului Ignatie Briancianinov în această privință este: „Scoală-te din patul tău ca unul care învie din morți; culcă-te în patul tău ca într-un mormânt: somnul închipuie moartea, iar întunericul nopții prevestește întunericul mormântului, după care răsare lumina învierii, cea veselă pentru robii lui Hristos și înfricoșătoare pentru vrăjmașii Lui”⁷³.

În mod deosebit, Părinții filocalici ne oferă și câteva modele de aducere aminte a morții și de cugetare la ea. Sfântul Ioan Scărarul, dascăl al pocăinței, ne îndeamnă: „Să-ți fie întinderea în pat chip al zăcerii tale în mormânt și vei dormi mai puțin. Desfătarea de la masă să-ți aducă aminte că vei fi hrană dureroasei desfătări a viemilor și te vei desfăta mai puțin. Nici când te împărtășești de băutura apei, să nu uiți de setea din văpaia aceea (veșnică) și negreșit vei sili firea (la cumpătare). Iar când suferim necinstirea cinstită și ocara și cearta întâistătorului, să ne gândim la înfricoșata

⁷² Sfântul Ignatie Briancianinov, *op. cit.*, p. 314.

⁷³ *Ibidem*, p. 313.

hotărâre a Judecătorului și vom junghia întristarea și amărăciunea fără judecată adunată în noi, cu blândețea și răbdarea, ca și cu un cuțit cu două tăișuri⁷⁴. Sfântul Isaac Sirul ne recomandă: „Când te apropii de așternutul tău, zi către el: «O, așternut, poate noaptea aceasta mi te vei face mormânt. Și nu știu de nu cumva în loc de somnul vremelnic va intra în mine în această noapte somnul cel veșnic». Cât timp mai ai deci picioare, aleargă spre lucrare, înainte de a fi legat cu legătura aceea care nu mai poate fi dezlegată. Cât timp mai ai degete, răstignește-te pe tine în rugăciune, înainte de a ajunge la moarte. Cât timp mai ai ochi, umple-i cu lacrimi înainte de a fi acoperiți cu țărână. (...) Pune-ți în inimă, o, omule, gândul că vei pleca, spunându-ți mereu: «Iată, a ajuns la ușă trimisul ce vine după mine! De ce șed? Mă așteaptă plecarea veșnică, ce nu are întoarcere»⁷⁵.

Și mai cuprinzător, Evagrie Ponticul ne sfătuiește: „Tu ascultă-mă și fă cele ce-ți rânduiesc ție: Așezându-te în chilia ta, adună-ți mintea și gândește-te la ceasul morții. Privește atunci la moartea trupului, înțelege întâmplarea, ia-ți osteneala și disprețuiește deșertăciunea din lumea aceasta, atât a plăcerii, cât și a străduinței, ca să poți să rămâi nestrămutat în aceeași hotărâre a liniștii și să nu slăbești. Mută-ți gândul și la starea cea din iad, gândește-te la durerea sufletului cea neîncetată, la lacrimile sufletești fără sfârșit. Mută-ți apoi gândul la ziua învierii și la înfățișarea înaintea lui Dumnezeu. Închipuiește-ți scaunul acela înfricoșat și cutremurător. Adu la mijloc cele ce așteaptă pe păcătoși: rușinea înaintea lui Dumnezeu, a lui Hristos Însuși, a îngerilor, a Arhanghelilor, a Stăpânilor și a tuturor oamenilor, toate muncile, focul cel veșnic, viermele cel neadormit, șarpele cel mare, întunericul și, peste toate acestea, plângerea și scrâșnirea dinților, spaimile, chinurile. Gândește-te apoi și la bunătățile ce îi așteaptă pe cei drepti: îndrăznirea cea către Dumnezeu Tatăl și către Iisus Hristos, către îngeri, Arhangheli, Stăpâni, împreună cu tot poporul Împărăției și cu darurile ei: bucuria și fericirea. Adu în tine amintirea acestora, amândurora, și plânge și suspină pentru soarta păcătoșilor, îmbracă vederea ta cu lacrimi de frică să nu fii și tu printre dânșii. Iar de bunătățile ce așteaptă pe drepti bucură-te și te veselește. Sârguiește-te să te învrednicești de partea acestora și să te izbăvești de osânda

⁷⁴ Sfântul Ioan Scărarul, *op. cit.*, p. 170.

⁷⁵ Sfântul Isaac Sirul, *op. cit.*, p. 192.

acelora. Să nu uiți de acestea, fie că te afli în chilie, fie afară, și nicidecum să nu lepezi pomenirea dinaintea ta, ca cel puțin printre-aceasta să scapi de gândurile spurcate și păgubitoare⁷⁶.

⁷⁶ Evagrie Monahul, *Schiță monabicească*, în *Filocalia...*, vol. 1, p. 69.

The mystery of death in Orthodox spirituality

Rev. Prof. Ph.D. Ioan C. TEȘU

Like many other essential truths of the Orthodox faith, death has a “mystery” character itself, because the man can’t know it from within, but from the outside of the factual life. The Orthodox spirituality, based on revelation and on the spiritual thousands testimonies, ensures the man that death is not a fiasco, a failure, beyond which is only nothingness, but it is the very entry into eternal life. The spiritual writings of the Eastern Christian Church confer great importance to meditation on the mode where the last moment of our life will find us and the future judgment. The meditation on death – memento mori, meletios thanathou – becomes the source of the repentance and of the return to the true life, the virtuous life.